

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора
Козловця Миколи Адамовича

на дисертаційне дослідження Глушко Тетяни Петрівни
**«Економічна теорія нації у контексті глобалізаційних процесів
(соціально-філософський аналіз)»**,

подане на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційне дослідження Т.П. Глушко присвячене надзвичайно актуальній у теоретичному та практичному аспектах проблемі – формуванню ефективних економічних стратегій сучасних націй, розвиток яких відбувається в умовах глобалізаційних процесів і характеризується світоглядною «опозиційністю» глобального та національного. Сьогодні ми повинні глибоко переосмислити поняття нації в добу глобалізації. Із закінченням модерної епохи, як слушно зазначає дисертантка, «нація як феномен не зникає, вона трансформується, набуваючи додаткових якостей та рис. Більше того, історичний досвід засвідчує, що суспільство не може ефективно інтегруватись в економічні та політичні процеси глобалізованого світу без попередньої реалізації потенціалу національної економіки» (С. 4). Саме тому нагальним завданням соціальної філософії є обґрунтування економічної теорії нації як основи формування довгострокової стратегії розвитку суспільства в добу глобалізації.

Тема дисертаційного дослідження Т. П. Глушко особливо актуальна для України в силу її запізненого націєтворення, необхідності вирішення тих завдань, які сучасними розвиненими націями вже розв'язані в минулому, котрі пройшли етап становлення та впровадження у соціальне життя цінностей економічного націоналізму. Україна сьогодні перебуває у стані формування новітніх вимірів економічного життєвіту і національної економічної самосвідомості як інноваційних формоутворень та новітніх смислових рівнів соціально-економічної самоорганізації. Трансформаційні процеси та реформи, що поступово здійснюються на рівні економічної політики сучасного українського суспільства, потребують нових теоретико-практичних напрацювань у зазначеній сфері розвитку.

Незважаючи на досить активне вивчення проблем економічного націоналізму і соціально-філософське обґрунтування важливості економічних чинників для ефективного розвитку соціуму, питання системного дослідження феномену економічної нації у соціальній філософії все ще залишається відкритим. Дисертаційне дослідження Т. П. Глушко є чи не першою в українській філософії спробою міждисциплінарного теоретичного аналізу економічної нації як самостійного напрямку досліджень.

Заявлена тема є досить складною, оскільки проблема формування економічної нації та її теоретичного осмислення ще не була предметом самостійного соціально-філософського дослідження із розробленою теоретико-методологічною програмою. Тому цілком виправдано, що Т. П. Глушко зосередилась не лише на тих роботах, що стосуються аналізованої проблеми безпосередньо, а й звернула увагу на ту джерельну базу, котра, хоча й побіжно торкається досліджуваної теми, але сприяла її теоретичному осмисленню.

Виходячи з актуальності теми дослідження, дисертантка чітко й зрозуміло сформулювала його мету, яку логічно конкретизувала у наукових завданнях.

У дисертаційній роботі Т. П. Глушко на основі опрацювання наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників (а це 430 позицій, з них – 62 іноземною мовою) здійснила соціально-філософський аналіз економічної теорії нації, розкрила евристичний потенціал поняття «економічна нація» у межах інтегративної парадигми, запропонувала авторське бачення основних структурних напрямів формування економічної теорії нації як цілісного феномену і як основи довгострокової стратегії соціального розвитку. Дисертантка обґрунтовує, що нація в економічному контексті має виявляти себе на рівні колективного економічного духу та продуктивного економічного міфу, а отже, й інтегруючої економічної ідеї для суспільства (С. 5).

Глобалізаційні тенденції сучасності, поряд з усіма характерними їм прогресивними здобутками, створюють низку проблем у сфері розвитку окремих суспільств, у тому числі поглиблюють і проблему їх самоідентичності. Тому ідея позиціонування національної ідентичності суспільств на рівні економічних чинників та процесів є досить продуктивною і, разом із тим, новаторською для сучасного соціально-філософського дискурсу. Водночас, у процесі дослідження авторка звертається й до інших, не менш важливих, суміжних нівелюванню національної ідентичності проблем, вирішенню яких сприятиме запропонований дослідницький напрям.

Так, значна увага приділяється традиції економічного націоналізму як потужному міждисциплінарному дослідницькому напрямку, спираючись на який, дисертантка виокремлює ключові терміни та концепти пропонованого дослідження. Т. П. Глушко вдалося обґрунтувати, що концепт «економічна нація» в дійсності є майже не задіяним у межах серйозних соціально-філософських досліджень сьогодення. Натомість, всебічна увага до феномену економічної глобалізації значною мірою перевершує будь-які спроби формування локально орієнтованих соціально-філософських концепцій чи теорій. Дослідниця слушно зазначає однобічність такого підходу до вивчення економічних проблем сьогодення, оскільки він не сприяє осмисленню взаємозв'язку глобального та локального у розвитку соціальних систем. У зв'язку з цим глобальний та національний вектори соціально-економічного мислення постають як своєрідна бінарна опозиція, яка відсилає нас до ідеї протиставлення їхньої ролі у розвитку сучасних суспільств. Тоді як соціальна практика останніх десятиліть засвідчує принципово інший характер такої взаємодії.

Аналіз нарративів економічного націоналізму у контексті сучасних глобалізаційних процесів дозволив Т. П. Глушко позиціонувати теорію економічної нації як продуктивну стратегію соціального розвитку, що і є основною тезою рецензованого дослідження. Зважаючи на те, що сучасна епоха вимагає не відтворення попереднього соціально-економічного досвіду та знань, властивих іншим економічним культурам, а креативного підходу до вирішення соціально-економічних проблем, то «прагнення до господарської ефективності нації передбачає формування інноваційної програми соціально-економічного проекту сучасної української нації» (С. 85).

Дисертантка обґрунтовує, що своєрідний соціально-економічний конформізм, який досить поширений в сучасному українському суспільстві, суттєво зменшує потенціал національно орієнтованого економічного світогляду. Тому у дисертаційному дослідженні цілком виправдано увага зосереджується на змістовних аспектах економічного націоналізму як теоретичної та методологічної основи формування економічної теорії української нації. Такий підхід до визначення основних векторів трансформації економічного мислення суспільства та його економічної ідеології, особливо в умовах сучасних транзитивних суспільств, є достатньо обґрунтованим. Авторська позиція щодо вихідних параметрів трансформації українського суспільства у контексті запропонованої теорії нації теж є достатньо аргументованою, особливо зважаючи на специфіку соціально-економічних умов, в яких опинилось сучасна Україна.

Заслуговує на увагу й методологічна стратегія дисертантки, яка охоплює не лише діалектичний підхід до аналізу глобального та національного векторів економічного поступу, а й такі важливі методологічні підходи до вивчення феномену економічної нації, як деконструктивізм, феноменологічний аналіз економічної свідомості та системний підхід до аналізу економічних чинників націєтворення. У цьому контексті дослідниця виокремлює інновативний тип економічного мислення, як основу формування креативних стратегій соціального розвитку, принципи економічного солідаризму, яких так не вистачає сучасному українському суспільству, а також освітні програми у галузі філософії економіки як основи трансформації економічного мислення еліти.

Заслугою Т. П. Глушко є і застосування міждисциплінарного підходу в дослідженні економічної теорії нації, використання сучасних досягнень філософії, економічних наук, політології, соціології та ін. Позитивним є й розгляд інновативності нації як основного ресурсу економічного прориву в умовах кризової цивілізації, креативної економіки як альтернативи фінансизму, а також економічного солідаризму як визначального принципу прогресивного розвитку нації. Дослідниця запропонувала інтегративний напрям аналізу економічних процесів крізь призму поняття «економічна нація» та окреслила низку робіт з філософії, соціології та економіки, синергійне поєднання теоретичного і методологічного потенціалу яких створило евристичне поле для конституювання системного підходу до вивчення феномену економічної нації.

Не вдаючись до детального аналізу змісту дисертаційної роботи, зупинимось тезово лише на ідеях, які, на нашу думку, є найбільш цікавими й продуктивними в евристичному плані. Так, у першому розділі «Теоретико-методологічні засади філософсько-економічної рефлексії націєтворчих процесів» (С. 19–91) Т. П. Глушко акцентує увагу на осмисленні ідейних витоків економічної теорії нації, джерел її становлення та концептуального вдосконалення. Полемізуючи і розвиваючи думки дослідників, дисертантка запропонувала інтегративний напрям аналізу економічних процесів крізь призму поняття «економічна нація». Для аналізу соціально-практичних потенціалів економічної теорії нації залучено насамперед роботи основоположників економічного націоналізму – Ф. Ліста, С. Вітте, Д. Менделєєва, а також праці К. Маркса, Е. Гелнера, Д. Леві-Фора, М. Манна, Т. Нейрна, Р. Райха, Д. Франка. Особливу увагу звернено на економічні контексти розвитку вітчизняної

філософської традиції та сучасних світових розвідок, результативні виміри котрих далеко не завжди враховуються на рівні соціальних практик сучасної України.

Запропонувавши авторську інтерпретацію одного з принципів економічного націоналізму Ф. Ліста – протекціонізму, Т. П. Глушко аргументує, що в сучасних умовах цей класичний принцип втрачає доцільність прямого впровадження, хоча його ідея, як основа реалізації економічних інтересів нації та як альтернатива економічному конформізму, залишається актуальною.

Дисертантка стверджує суттєву організаційну роль саме економічного інтересу для формування та успішного розвитку такого соціального феномену, яким є нація (С. 44). Т. П. Глушко розробляє авторську дефініцію економічної нації як такої спільноти людей, що здатна до формування політичних та економічних інститутів, придатних для забезпечення засобів ефективною реалізації унікальної, інновативної стратегії економічного зростання в умовах соціальних викликів будь-якої складності (С. 73). Основним критерієм економічних націй сучасності визначено ефективність відповідей на соціально-економічні виклики в умовах глобальної фінансової кризи, що є особливо актуальним для нашого суспільства. Відповідно, формування інституційних основ економічних інновацій стає наріжним чинником економічного успіху націй у процесі входження в еру цифрової економіки, що стрімко розвивається й у перспективі може кардинально змінити способи осмислення економічної реальності. Дисертантка висноує, що модель «економічної нації» може постати тільки як продукт економічної самосвідомості суспільства, адже відповідні ейдоси конституюються спільнотами, які не лише інтерналізують смисли економічної культури, а й демонструють якісні показники у вимірі екстерналізації соціально-економічного досвіду залежно від потреб сучасності.

Констатуючи важливість економічних чинників для ефективного розвитку соціуму, дисертантка обґрунтовує, що в умовах глобалізації саме економічні чинники набувають особливого стратегічного значення, внаслідок чого звичні геополітичні імперативи поступаються місцем геоекономічним, а найбільш соціально ефективними стають країни з чітко вираженою національною настановою в економіці. У цьому ж розділі обґрунтовано доцільність використання обраної методологічної стратегії, яка синтезує деконструктивістський, діалектичний, феноменологічний і синергетичний підходи й забезпечує розкриття інтегративної природи феномену економічної нації.

У другому розділі «Економічна теорія нації у перспективі соціокультурних процесів сучасності» Т. П. Глушко охарактеризувала функціональну специфіку провідних ідей та теорій сучасної глобальної економіки, а також їх вплив на національні економічні системи за умови соціального конформізму останніх (С. 92–221). Так, здійснюючи аксіологічний аналіз економічної ідеології неолібералізму та сконституційованих нею системи економічних міфів, дисертантка визначає, що економічний міф є такою формою економічного світогляду, яка відображає реальність у вигляді економічної вигадки і, відповідно, не є адекватним її відображенням. Аргументовано, що як і соціальна міфологія загалом, економічні міфи можуть виконувати як сприятливі для розвитку економічної системи функції, так і деструктивні. Сформована неоліберальною

ідеологією економічна система має власні структурні протиріччя, внаслідок чого сьогодні перебуває у кризі.

Дисертантка детально розглянула найпоширеніші міфи неолібералізму, зокрема, віру у продуктивність фінансово орієнтованої економічної системи, яка породжує своєрідний віртуальний світ економічного фінансизму, абсолютизація інформаційного рівня економічних процесів, винесення реального виробничого сектора у країни третього світу, що спричинило більше деструктивних, ніж конструктивних наслідків для національних економічних систем. За таких умов, на думку дисертантки, економічна система суспільства значною мірою втрачає здатність до розвитку, адже система економічних міфів може трансформуватися у систему економічних симулякрів. Авторка констатує, що якщо економічний міф є амбівалентним, то симулякр створює здебільшого негативний резонанс, не надаючи потужних імпульсів до продуктивного розвитку соціальної системи. Економічні симуляції продукують віртуальну економічну реальність, «відриваючись» від об'єктивного змісту економічних процесів. Наголошено, що абсолютизація стратегій монетаризму та позиціонування фінансів як субстанційної основи економічних процесів, сприяє втраті цілісного бачення економічних процесів та спричиняє закономірні симуляційні наслідки у соціально-економічній практиці.

Дисертанткою доведено, що вкорінення інтернаціональної економічної міфології на рівні окремих суспільств є менш конструктивним, ніж впровадження національно орієнтованих економічних міфологій, оскільки як на рівні окремих держав, так і на рівні глобальних процесів відбувається своєрідна деформація її онтологічного статусу. Зазначено, що соціальні практики монетаризму, продукування консумеризму стали одним із основних каталізаторів глобальної фінансової кризи 2008 року. Розкриваючи взаємозв'язок глобально та національно орієнтованих контекстів економічного мислення, Т. П. Глушко аргументує, що у процесі визначення принципів національної економічної стратегії варто зважати на баланс національного і глобального в економічній свідомості суспільства. Дисертантка слушно наголошує, що толерація цінностей інших економічних культур не детермінує соціально-економічну пасивність та формування конформної економічної свідомості, оскільки така світоглядна настанова не може сприяти розвитку самобутньої соціально-економічної стратегії суспільства (С. 220).

Аргументовано, що дедалі більшого значення набуває глокалізаційний підхід, який передбачає діалектичну взаємозумовленість глобального й локального аспектів в осмисленні економічних стратегій сучасних суспільств та демонструє, що локальне та глобальне не суперечать одне одному. Дисертантка доводить, що найбільш адекватною відповіддю на виклики сучасної цивілізації є поглиблення національних економічних особливостей суспільств у напрямі розвитку унікальних геоekonomічних стратегій. Аргументовано, що формування самодостатньої національної економічної стратегії дозволяє більш продуктивно використовувати біфуркаційний етап розвитку сучасної цивілізації та вдосконалювати соціально-економічні перспективи суспільств.

На особливу увагу заслуговує третій розділ дисертації «Націєтворчий потенціал економічної свідомості суспільства та основні вектори його реалізації», у якому Т. П. Глушко розглянула основні напрями трансформації

економічного мислення націй, що розвиваються, з метою конституювання конструктивних економічних міфів та розвитку продуктивних інтенцій економічної свідомості (с. 222–305).

Розмежовуючи інновативний стиль мислення та соціальні інновації як його практичні наслідки, дисертантка доводить доцільність розгляду інновативності як системного явища життєсвіту нації, котре функціонує як своєрідний світоглядний орієнтир суспільного поступу. Вона обґрунтовує, що інновативність, як закріплений на рівні соціального характеру стиль мислення, не може бути притаманним суспільству *a priori*, це завжди продукт виховання та освіти. Авторка наголошує, що в умовах економічних криз – як глобальних, так і національних – свідомо трансформація соціального характеру у напрямі формування інновативного творчого соціального характеру стає надзвичайно важливою, особливо у сфері економічних процесів.

Т. П. Глушко зазначає, що світова економічна криза спонукає до перегляду не лише стратегій економічної поведінки, а й ключових ідей та тенденцій у розвитку соціально-економічного простору. Дисертантка обґрунтовує, що інновативний стиль мислення є одним із визначальних ресурсів подолання відсталості від розвинених економічних націй, що відбулися як повноцінні суб'єкти глобалізації. Констатовано, що глобальна економічна криза поставила нації перед викликами, котрі вимагають максимально креативних відповідей, які не можуть бути звичайною комбінацією вже існуючих у сучасному континуумі ідей. Економічне зростання, успішний соціально-економічний розвиток потребують максимального залучення інтелектуального капіталу нації та формування цінностей, що відображатимуться на рівні соціальної ідентичності громадян і характеризуватимуть національні особливості економічних систем. Саме тому, на думку дослідниці, трансформація домінуючої в українському суспільстві економічної аксіології має відбуватися не у напрямі слідування західним стандартам, що вже відходять у минуле, а у напрямі становлення інновативних підходів до організації соціальних процесів, синтезу національного та глобального векторів економічного поступу.

У цьому ж розділі дисертантка проаналізувала аксіологічний потенціал такого напрямку досліджень як креативна економіка. Вона констатує, що у межах соціально-філософських досліджень особливо актуалізується феномен креативного класу як суб'єкта впливу на економічні процеси. Системні дослідження у цій галузі засвідчують, що економічне зростання в інформаційну епоху стає не настільки залежним від підприємств та технологій, як прийнято було вважати раніше, а є здебільшого продуктом реалізації творчого потенціалу. Дисертантка висновує, що людський ресурс у формі таланту та креативних здібностей відіграє провідну роль у швидкому оновленні сучасного світу, що важливо враховувати у процесі аналізу чинників формування ефективної економічної нації.

Цікавими є й міркування авторки щодо змісту поняття «креативність», яке не обмежується технічними розробками чи новими товарами. Результатом креативного синтезу можуть бути як технічні винаходи, так і розробка теорій та осмислення проблем. Відповідно, креативність поширюється також і на сферу культури та соціальних технологій. Наголошено, що основним завданням креативної економіки є створення нових, відповідних інформаційній епосі, форм

суспільного буття та притаманних їм суспільних зв'язків. У такий спосіб, формується своєрідний етос креативності, креативний соціальний характер. Визначено, що для ефективної реалізації моделі економічної нації важливим є формування креативної стратегії економічного поступу, яка дозволить запровадити не наздоганяючий, а випереджальний вектор соціально-економічного розвитку та сприятиме вирішенню проблем функціонування національної економічної системи.

У цьому ж розділі проаналізовано перспективи реалізації альтернативної, щодо неоліберальної доктрини з властивою їй ідеєю необмеженої конкуренції, стратегії економічного солідаризму, яка дисертанткою позиціонується як інновативний вимір розвитку модерної економіки. Основна мета останньої, згідно принципів солідаризму, позиціонується не у сфері конкуренції як засобу узгодження ціни та цінності, а у вимірі встановлення впорядкованого ринку. Дисертантка визначає, що ідеї та принципи економічного солідаризму придатні для формування економічних націй, як самодостатнього суб'єкта історичного процесу з власною стратегією на геополітичній «шахівниці», що передбачає чітке усвідомлення національних економічних інтересів, формування соціально-економічної мети та окреслення аксіологічного вектору її реалізації, визначення основних економічних пріоритетів суспільства, а, отже й його економічної ідентичності.

У четвертому розділі дослідниця торкається важливого і досить дискусійного питання вихідних параметрів трансформації українського суспільства у контексті економічної теорії нації, – векторів формування ефективної економічної нації (С. 306–361). Дисертантка слушно зазначає, що тривалий етап некомпетентної економічної політики сформував перманентну соціально-економічну анемію українського суспільства, яка спричинила суттєві перешкоди його продуктивному розвитку. Тому існує потреба розробки якісно нових соціально-економічних настанов аксіологічного та структурно-організаційного характеру, що дозволять здійснити трансформаційний вплив на економічний менталітет суспільства та сформувати своєрідний смисловий вектор інтернаціонально орієнтованого економічного націоналізму.

До найважливіших векторів формування ефективної економічної нації в умовах сучасного українського суспільства дисертантка відносить розвиток економічної еліти як креативної соціальної страти, а також філософсько-економічну освіту як напрям підготовки нового покоління фахівців у сфері соціального управління економічними процесами. Відтак, закономірно постає проблема якісних характеристик сучасної української еліти та її здатності до соціально-креативного осмислення кризових явищ, а також до формування та втілення альтернативних, нон-конформістських програм економічного розвитку. На думку дослідниці, якщо економічна еліта як відповідальний суб'єкт соціальної дії покликана приймати суспільно значущі рішення та продукувати стратегії економічного зростання, передбачати нову аксіологічну парадигму в економічному житті суспільства, солідарність у вимірі конституювання продуктивних економічних настанов та соціальну відповідальність, то філософсько-економічна освіта – сприяти становленню якісно нового типу економічного мислення та реалізації нової поведінкової стратегії, має продукувати такий рівень розвитку соціального капіталу, який сприятиме

подоланню неефективних економічних стереотипів та формуванню дієвої економічної стратегії суспільства. Дисертантка висновує, що сучасний український соціум гостро потребує формування ефективною вторинної ідентичності і дослідницька гіпотеза полягає в тому, що конституювання останньої буде найбільш продуктивним саме у вимірі економічної свідомості.

Можна було б зазначити й низку інших позитивних моментів дисертаційного дослідження Т. П. Глушко. Специфіка роботи, її наукова значущість добре помітні з огляду на положення новизни, що виносяться на захист. Наукове дослідження загалом вирізняється спробою дисертантки внести дух новаторства в сферу філософських розвідок у царині метафізики нації.

Оскільки тема дисертаційної роботи Т. П. Глушко належить до об'єктивно амбівалентних тем, то з приводу окремих питань хочеться висловити деякі зауваження та побажання.

По-перше, у дослідженні піднято проблему економічної ідеології неолібералізму як такої, що підлягає переосмисленню та суттєвим трансформаціям з акцентом на впровадженні у структуру економічних смислів національно орієнтованих аксіологічних настанов. Багато в чому запропонований авторкою критичний аналіз неолібералізму є обґрунтованим та переконливим. Однак, виникає запитання щодо того, чи не вважає авторка, що відмова від неоліберальних принципів в економіці може спричинити своєрідний ідеологічний вакуум та, навпаки, ускладнити ситуацію у сфері соціально-економічного розвитку? Чи не є відмова від однієї економічної ідеології в умовах ще не сформованої альтернативи досить ризикованим соціальним проектом? Якщо ні, то як авторка бачить здійснення такого переходу від однієї аксіологічної парадигми в економічному мисленні суспільства до іншої?

По-друге, у роботі авторка апелює як до теоретичних витоків економічного націоналізму, так і соціального досвіду реалізації відповідних стратегій провідними країнами сучасної світ-системи. Дослідниця наголошує, що українському суспільству такий досвід не властивий, і це пов'язано зі специфікою історичної ситуації та вимушеною відсутністю відповідних світоглядних орієнтацій у країні, що перебувала у тенетах соціалістичного табору. У зв'язку з цим з'являється ще один проблемний момент, а саме: якщо українське суспільство не пройшло шлях формування настанов економічного націоналізму в той час, коли його проходили сучасні розвинені економіки, то у який спосіб можливо подолати цю прогалину у розвитку економічної свідомості суспільства без залучення «стратегій» наздоганяючого розвитку? Чи не є тоді звернення до принципів економічного націоналізму елементом таких «наздоганяючих» практик?

По-третє, у контексті аналізу процесів розвитку сучасної економічної еліти, авторка звертається, хоча й побіжно, до феномену «digital nomads». Останній, за своєю суттю, є більшою мірою характерним для глобальної економічної культури сьогодення і за функціональною специфікою не передбачає конкретних націєтворчих практик. Тому хотілося б уточнити: наскільки, на думку дисертантки, цифрові кочівники є продуктивними для розвитку економічної культури окремого суспільства та в який саме спосіб вони сприятимуть зростанню національної економіки.

По-четверте, у дисертації досить важливе місце відводиться філософсько-економічній освіті як чиннику становлення суб'єктності сучасної української еліти. Але, разом із тим, авторкою не запропоновано чітких механізмів впровадження *таких* програм до структури сучасних освітніх інститутів і не зазначено, в який спосіб можна забезпечити ефективність інтегративної освітньої програми. До того ж, важливо звернути увагу наскільки сприятливими для розвитку окресленої підгалузі є трансформаційні процеси в освітніх практиках сьогодення як-то, наприклад, формування єдиного освітнього простору, що відбувається під впливом реалізації глобалізаційних тенденцій та відповідних міжнародних угод.

По-п'яте, поза належною увагою на наш погляд, залишилися релігійні аспекти економічної теорії нації, котрі помітно впливають (і далі впливатимуть) на стратегії економічного розвитку, господарське життя, на форму національної тожсамості у глобалізованому світі. Сьогодні дедалі більше дослідників говорять про необхідність врахування впливу на економічні процеси релігійно-моральних систем, релігійних цінностей, релігійної свідомості й психології, релігійних догматів та віри, звичаїв і традицій, релігійних переваг, трудової етики і довіри. Подібно тому, як модель західних розвинених економічних націй постала значною мірою на ґрунті реформаторського християнства – протестантизму, так й українська модель економічної нації не може бути зрозуміла поза її культурно-цивілізаційною основою – православ'ям з його ставленням до власності й багатства, підприємництва і держави. Задля справедливості, слід зазначити, що на сторінках 97, 104-108, 149-153, 187 про це частково йдеться, щоправда більше в негативному контексті. Безперечно, ця проблема заслуговує на окреме дослідження.

По-шосте, для рецензованої роботи притаманна певна асиметричність викладу матеріалу (скажімо, розділ 1 – 72 сторінки; розділ 2 – 130 сторінок; розділ 3 – 82 сторінки; розділ 4 – 55 сторінок; підрозділи : 1.1 – 54 сторінки; 1.2 – 15 сторінок; 2.3 – 55 сторінок; 3. 3 – 24 сторінки). Хоч це і можна віднести до особливостей викладу автором матеріалу, втім певною мірою позначається на сприйнятті дисертаційної роботи, а також здобутків дисертантки в кожному з її розділів. У тексті дисертації зустрічаються філологічні огріхи й окремі неточності, на які, на нашу думку, слід звернути увагу в подальшій науковій роботі.

Утім, висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження, значущість одержаних результатів і висновків, а мають на меті лише прояснити окремі моменти, котрі розширюють розуміння запропонованої авторкою філософської концептуалізації досліджень економічної теорії нації. Гадаємо, вони спонукатимуть дисертантку до подальших досліджень із зазначеної проблематики.

Загалом дисертаційна робота Т. П. Глушко виконана на належному науковому, методологічному рівні, відзначається ретельно опрацьованим змістом, узгодженістю концепції та висновків, а винесені на захист положення є новим внеском у сучасні соціально-філософські студії.

Теоретичне значення дисертації Т. П. Глушко полягає у тому, що вона сприяє збагаченню та конкретизації понятійно-категоріального апарату сучасної соціальної філософії. Її положення можуть слугувати відправною точкою

формування економічної теорії нації як евристичної та перспективної сфери для подальших аналітичних розвідок. Дисертаційне дослідження дозволяє виявити й реалізувати методологічний потенціал концепту «економічна нація», у тому числі й як світоглядну альтернативу політичній теорії нації, що домінує у сучасному дискурсі. Положення та висновки дисертації сприятимуть розробці методологічного інструментарію для дослідження основних векторів розгортання такого соціального феномену як економічна нація в умовах сучасної України, дозволять окреслити соціально-філософське розуміння специфіки його формування. Матеріали дослідження можуть бути використані у навчальному процесі, а саме : під час викладання курсів з філософії, соціальної філософії, філософії економіки, філософії освіти та проблемно-орієнтованих спецкурсів.

Автореферат та наукові публікації Т. П. Глушко відображають основний зміст дисертації. Основні концептуальні ідеї, положення та висновки дисертаційного дослідження отримали належну апробацію на низці міжнародних, всеукраїнських теоретичних і науково-практичних конференцій, знайшли відображення в 51 публікації, у тому числі в 2 одноосібних монографіях, 6 статтях у міжнародних виданнях та виданнях, що внесені до наукометричних баз наукового цитування, 16 статтях у наукових фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України з філософських наук, 27 тезах та матеріалах виступів на наукових конференціях.

Зазначене вище дає підстави для висновку, що дисертаційне дослідження Глушко Тетяни Петрівни **«Економічна теорія нації у контексті глобалізаційних процесів (соціально-філософський аналіз)»** є цілісним, самостійним та логічно завершеним науковим дослідженням й відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 - соціальна філософія та філософія історії.

Офіційний опонент
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

М. А. Козловець

Підпис засвідчую
проректор з наукової та
міжнародної роботи

Н. А. Сейко